

# LEGISLATÍVNE RÁMCE SOCIÁLNEHO BÝVANIA V SLOVENSKEJ REPUBLIKE V ROKOCH 1939 – 1945 A JEHO REALIZÁCIA NA PRÍKLADE MESTA PREŠOV

Patricia FOGELOVÁ

Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach  
Katedra histórie  
Moyzesova 9  
040 01 Košice  
patricia.fogelova@gmail.com

FOGELOVÁ, Patricia. *The Legislative Framework of Social Housing in the Slovak Republic 1939 – 1945. The Case Study of Prešov*. In *Studia Historica Nitriensia*, 2020, vol. 24, no. 1, pp. 189-205, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2020.24.1.189-205.

The aim of contribution is to handle the topic of social oriented housing construction in the period of Slovak Republic 1939 – 1945. The selected period as a interlude between left-engaged architecture of interwar Czechoslovakia and mass social housing construction after 1945, remains still unnoticed. However, Slovak state enforced its own concept of housing policy. The introduction of essential legislative framework of social housing in the selected period, will allow to identify what measures were admitted and why. Therefore the paper emphasizes the ideological background of housing construction. Hypothesis that social housing were intended not only to poorest, but primarily to civil servants is the core of our contribution. The introduction of the process of housing construction in the case study of Prešov city will follow. The choice of this particular city is based on the fact, that Prešov became the biggest town of eastern Slovakia, the regional administration centre and the seat of many important institutions.

**Kľúčové slová:** akcia 1000 robotníckych domov; Prešov; Slovenská republika 1939 – 1945; sociálne bývanie; Všeobecné stavebné družstvo;

**Keywords:** 1000 Houses for Workers; City of Prešov; Slovak Republic 1939 – 1945; Social Housing; Universal Construction Company;

## Úvod

Otázku bytovej politiky v období Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 možno označiť za oblasť, ktorú historici reflektujú len veľmi okrajovo, a to väčšinou v súvislosti s témou životnej úrovne obyvateľstva, hospodárstva a sociálnej poli-

<sup>1</sup> Štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA MŠVVaŠ SR č. 1/0254/17 Stratégie prežitia holokaustu a mestské elity.

tiky.<sup>2</sup> Podobne ani v zahraničí o tému bytovej otázky v podmienkach nacistického Nemecka, ale ani fašistického Talianska alebo Španielska nebol zo strany historikov veľký záujem. Túto tému si privlastnili iné vedné disciplíny. Pre špecifiká, ktoré skúmanie bytovej otázky obsahuje, sa o problematiku zaujímajú predovšetkým architekti a urbanisti.<sup>3</sup> V slovenskom prostredí sa otázke bytovej výstavby počas režimu Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 venoval vo svojej dizertačnej práci Miroslav Hrdina.<sup>4</sup> Bytovú otázku reflektoval vo svojej práci i Miroslav Kusý či Henrieta Moravčíková.<sup>5</sup> V ostatných prácach venovaných architektúre a urbanizmu počas existencie Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 sa budovanie tejto infraštruktúry spomína len okrajovo a pozornosť je venovaná najmä veľkým súťažiam a projektom.

Spomínané práce sa zameriavajú na konkrétne stavebné formy a čiastočne aj na fungovanie vybraných inštitúcií na celoštátnej úrovni. V zahraničných publikáciách je pozornosť autorov nasmerovaná na identifikovanie nástrojov štátnej bytovej politiky a tiež na to, pre koho bolo bývanie určené. Reflexia ideologického pozadia výstavby je v spomínaných prácach spomínaná okrajovo alebo absentuje úplne. V doterajších publikáciách chýba tiež reflexia celého procesu výstavby v praxi, ako aj detailný pohľad na bytovú výstavbu v jednotlivých regiónoch. Zmapovaný nie je ani záujem o sociálne bývanie zo strany obyvateľstva.

Problematicky je vnímaný aj samotný pojem sociálne bývanie, ktorý sprevádza nejednoznačnosť aj v odbornej literatúre.<sup>6</sup> Ak chceme pojem sociálneho bývania vymedziť precíznejšie, musíme predovšetkým vychádzať z faktu, že bytová otázka je integrálnou súčasťou širšej sociálnej politiky štátu, a to už od 19. storočia. Názorová nejednotnosť panuje aj v samotnej definícii sociálnej politiky, s ktorou

<sup>2</sup> Pozri napríklad HALLON, Ľudovít – SCHVARC, Michal. Predstavy, realita a kontext sociálneho štátu v Slovenskej republike 1939 – 1945. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 4, s. 645-678. HALLON, Ľudovít. Hospodárstvo Slovenska v rokoch 1939 – 1945. In HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan et al. *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava: Veda, 2015, s. 239-304. KAMENEC, Ivan. Slovenská spoločnosť v rokoch 1939 – 1945. In *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 87-102. ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938 – 1945. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, FiF UK v Bratislave, 2016, 200 s.

<sup>3</sup> HARLANDER, Tim. Urbanism and Housing Policy in Nazi Germany. A Commentary. In BODENSCHATZ, Harald – SASSI, Piero – WELCH GUERRA, Max. *Urbanism and Dictatorship: A European Perspective*. Berlin: Bauverlag, 2015, s. 148-165. BODENSCHATZ, Harald. Public Housing in Fascist Rome: a European Perspective. In *Journal of Architectural Culture* JOELHO, 2015, č. 8, s. 96-111. HABEN, Michael. *Berliner Wohnungsbau 1933 – 1945: Mehrfamilienhäuser, Wohnanlagen und Siedlungsvorhaben*. Berlin: Gebr. Mann Verlag, 2017, 981 s.

<sup>4</sup> HRDINA, Miroslav. *Architektúra Slovenska v 40. rokoch 20. storočia*. (Dizertačná práca). Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2008, 179 s. Budovanie bytovej infraštruktúry Hrdina načrtnol aj v príspevku HRDINA, Miroslav. Slovenský štát a architektúra. In BAJCUROVÁ, Katarína – HANÁKOVÁ, Petra – KOKLESOVÁ, Bohunka (ed.). *Sen x skutočnosť. Umenie & propaganda 1939 – 1945*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2017, s. 140-151.

<sup>5</sup> KUSÝ, Miroslav. *Architektúra na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava: Pallas, 1971, 188 s. MORAVČIKOVÁ, Henrieta – DULLA, Matúš. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002, 512 s.

<sup>6</sup> O rozdielnom vnímaní tohto pojmu pozri napríklad: TOMEŠ, Igor. *Obory sociálnej politiky*. Praha: Portál, 2011, 366 s.

prichádzajú autori už od začiatku 20. storočia. Ich poňatie je odlišné v závislosti od toho, aký rámec aktivít je do nej možné zahrnúť.<sup>7</sup> V našom príspevku pracujeme s definíciou, z ktorej vychádza aj publikácia od kolektívu autorov *Sociální stát v Československu*. Sociálna politika je podľa nej sústavné a cielené úsilie o zachovanie alebo premenu vertikálnej a horizontálnej štruktúry spoločnosti.<sup>8</sup> Je tvorená z viacerých čiastkových oblastí, zahŕňajúcich politiku zamestnanosti, zdravotnú a rodinnú politiku, vzdelávaciu politiku a v neposlednom rade aj bytovú politiku, zároveň sú jej aktivity determinované tromi základnými prvkami. Normatívne determinanty predstavujú hodnotový základ sociálnej politiky, ekonomické determinanty určujú počet a rozsah jej aktivít a sociálne štruktúrne determinanty predstavujú východiskové rámce z existujúcej sociálnej štruktúry spoločnosti.<sup>9</sup>

V súvislosti s uvedenými východiskami, chápeme sociálne bývanie ako jeden z nástrojov sociálnej politiky štátu, prostredníctvom ktorého štát participuje na premene sociálnej štruktúry spoločnosti. Samotná realizácia bytovej výstavby je pritom limitovaná nielen finančnými možnosťami poskytovateľa sociálneho bývania (teda štátu), ale aj finančnými možnosťami jej príjemcov (teda obyvateľov, pre ktorých je bývanie určené). Vychádza tiež z vopred daných ideologických východísk, ktoré sa zameriavajú na konkrétne sociálne vrstvy.

V ďalšej rovine sa otázka bývania dotýka aj kvality života obyvateľstva. Diskusie na tému bývania sú realizované v dvoch rovinách – kvantitatívnej a kvalitatívnej. Dom alebo akékoľvek obydlie nie je totiž len materiálnou štruktúrou, ale ide zároveň o sociálnu, ekonomickú a kultúrnu inštitúciu.<sup>10</sup> Obydlie je tiež scénou intímneho každodenného života, ale aj miestom, ktoré predstavuje priesečník medzi súkromným a verejným svetom. V tomto kontexte ide o systém, ktorý svojou vnútornou dispozíciou a rozličnými súkromnými priestormi určenými na vykonávanie rôznych funkcií kontroluje a riadi každodenný život rodiny.<sup>11</sup> V československom prostredí sa touto problematikou zaoberal Karel Teige, ktorý v tridsiatych rokoch 20. storočia definoval byt ako výsledok historického stavu vývoja rodiny, triedneho a majetkového rozvrstvenia obyvateľstva, vládnucej ideológie (právny poriadok, morálka, estetika) a psychológie (vlastnícke pocity, teplo rodinného krbu, túžba po reprezentácii).<sup>12</sup>

V príspevku preto budeme vychádzať z oboch uvedených konceptov a byt, resp. dom budeme vnímať nielen cez jeho materiálnu štruktúru, ktorá má dopomôcť k lepšej životnej úrovni obyvateľstva, ale tiež ako kultúrny produkt. Dôležitú úlohu v tomto procese pritom zohráva štát so svojim legislatívnym rámcom, od ktorého sa odvíjajú konkrétne formy a podoby bývania.

<sup>7</sup> Stručný prehľad vybraných prác zaoberajúcich sa otázkou sociálnej politiky v českom prostredí pozri napríklad tu: RÁKOSNÍK, Jakub - TOMEŠ, Igor et al. *Sociální stát v Československu*. Právně-institucionální vývoj v letech 1918 - 1992. Praha: Auditorium, 2012, 416 s.

<sup>8</sup> RÁKOSNÍK - TOMEŠ et al., ref. 7, s. 11.

<sup>9</sup> RÁKOSNÍK - TOMEŠ et al., ref. 7, s. 12-13.

<sup>10</sup> BURNETT, John. *A Social History of Housing 1815 - 1985*. London: Routledge, 1991, s. 3.

<sup>11</sup> SAARIKANGAS, Kirsi. *Model Houses for Model Families: Gender, Ideology and the Modern Dwelling. The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland*. Helsinki: Societas Historica Fennica, 1993, s. 47.

<sup>12</sup> MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. Praha: Svoboda, 1971, s. 19.

V príspevku sme v nadväznosti na predchádzajúce práce sústredili pozornosť na existujúci právny poriadok v sledovanom období na našom území a ideologickú motiváciu vládnuceho režimu k bytovej výstavbe. Predstavením existujúcich legislatívnych noriem ukážeme, aké nástroje využíval štát pri podpore bytovej výstavby pre nemajetné osoby, pričom dôraz kladieme na štátom podporovaný program, ktorý je známy pod názvom „1000 robotníckych domov“. Štátnu stavebnú akciu následne načrtneme cez optiku konkrétnej výstavby v meste Prešov. V príspevku budeme sledovať, ako a prečo prebiehala v uvedenom meste diskusia o potrebe budovania sociálnych bytov a domov, čo motivovalo mesto k samotnej realizácii výstavby, ďalej jej materiálne a finančné zabezpečenie, priestorové riešenie postavených domov, ako i to, komu bolo štátom podporované bývanie určené.

### Legislatívne rámce sociálneho bývania na Slovensku v rokoch 1939 - 1945

Po prijatí recepcného ustanovenia, ktoré bolo súčasťou zákona č. 1/1939 Sl. z. v § 3, ostali všetky dovtedajšie zákony, nariadenia aj opatrenia v platnosti so zmenami, ktoré vyplývali z ducha samostatnosti slovenského štátu.<sup>13</sup> Od začiatku tak z predchádzajúceho obdobia fungovalo niekoľko nástrojov na podporu bytovej politiky. Jej tradície pritom siahali do čias Rakúsko-Uhorska, kde sa bytová politika realizovala prostredníctvom daňových úľav, subvencií na výstavbu nových bytov a regulácie nájomného.<sup>14</sup> Aj medzivojnová Československá republika zamerala svoju pozornosť na reguláciu nájomného a neskôr na podporu novej bytovej výstavby použitím viacerých nástrojov. Išlo o daňové úľavy<sup>15</sup>, štátnu záruku a štátny príspevok. Medzivojnová legislatíva zároveň vyčlenila osobitne problematiku bytovej starostlivosti o chudobných.<sup>16</sup>

Nový štát sa rozhodol do existujúceho právneho rámca zasiahnuť až v decembri 1939, a to prostredníctvom zmocňovacieho zákona.<sup>17</sup> Nariadením s mocou zákona č. 320/1939 Sl. z. zrušila vláda k 31. decembru 1939 vyplácanie štátneho príspevku garantovaného zákonmi z rokov 1930 a 1936 na zúčtovanie stavebného nákladu. Ten sa poskytoval pri výstavbe domov s malými bytmi určenými pre najchudobnejšie vrstvy. Príspevok dovtedy vyplácaný obciam, stavebným družstvám, ale tiež nemajetným jednotlivcom alebo určený na výstavbu domov pre poľnohospodárskych a lesných robotníkov mohol byť vyplatený len vo výnimočných prípadoch, ktoré mali byť posudzované individuálne na žiadosť obce alebo družstva. Doba jeho vyplácania bola navyše stanovená maximálne na 2 roky. Nariadenie zároveň skrátilo dobu oslobodenia od domovej dane, ktoré bolo

<sup>13</sup> BEŇA, Jozef. Vývoj slovenského právneho poriadku. Banská Bystrica: IRIS, 2002, s. 50.

<sup>14</sup> RÁKOSNÍK - TOMEŠ et al., ref. 7, s. 80.

<sup>15</sup> Významnou vzpruhou pre medzivojnovú sociálnu bytovú výstavbu bolo prijatie zákona č. 44/1927 Sb. o stavebním ruchu, ktorý umožňoval úplné oslobodenie od domovej dane po dobu 25 rokov pre stavby dokončené do roku 1928 a pre stavby domov s malými bytmi dokončenými do roku 1928 po dobu 35 rokov. Dostupné na internete: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-asp/?Id=4390&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

<sup>16</sup> Legislatívne sa tejto problematike venoval zákon č. 65/1936 Sb. o stavebním ruchu. Dostupné na internete: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-asp/?Id=6485&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

<sup>17</sup> Inštitút zmocňovacieho zákonodarstva bol jedným z prostriedkov na posilňovanie výkonnej moci na úkor zákonodarnej moci.

v platnosti od roku 1927. Podľa § 5 sa dočasné oslobodenie povolené budovám postaveným do konca roku 1928 skrátilo na 15 rokov (oproti pôvodným 25 rokom oslobodenia od domovej dane) a pri budovách s malými bytmi na 25 rokov (oproti pôvodným 35 rokom oslobodenia od domovej dane). Pokiaľ budovám uplynula skrátená doba oslobodenia už pred 1. januárom 1939, daňová povinnosť pre ne platila už od januára 1940. Paragraf 6 citovaného nariadenia zároveň neumožňoval poskytnutie štátnej záruky a štátneho príspevku osobám, ktoré neboli štátnymi občanmi Slovenskej republiky. Ak bol vlastníkom domu cudzí štátny občan, prijatím nariadenia mu od 1. januára 1940 vznikla povinnosť splácať zvyšok pôžičky s úrokom o 1 % vyšším, pričom splátky musel štátnej pokladnici odvádzať v polročných intervaloch.

Opatrenia, ktoré nariadením vstúpili do platnosti, sa tak negatívne dotkli podpory stavebnej činnosti týkajúcej sa predovšetkým stavby bytov a domov pre sociálne slabšie vrstvy obyvateľstva a zároveň znamenali retroaktívny zásah do práv stavebníkov, keď sa výrazne skrátila doba oslobodenia od domovej dane.

Na uvedené nariadenie veľmi citlivo reagovala predovšetkým odborná verejnosť. Tá prijaté zmeny kritizovala. Spoločenstvo staviteľov pre Slovensko sídliace v Bratislave, Inžinierska komora v Bratislave a Spolok majiteľov domov a pozemkov v Bratislave spolu s Krajinským zväzom majiteľov domov a pozemkov spoločne zostavili a zaslali najvyšším vládnym predstaviteľom memorandum, ktorým žiadali zrušenie prijatého vládneho nariadenia.<sup>18</sup> Táto iniciatíva sa usilovala o prijatie takého zákonného rámca, ktorý by znamenal oživenie stavebného ruchu. Signatári memoranda vyčítali vláde predovšetkým krátkozrakosť a neodbornosť, ktoré negatívne ovplyvnia úverové hospodárstvo, stavebný ruch a bytovú politiku, ktorú chápali v širšom kontexte sociálnej politiky.

Spôsob prijatia vládneho nariadenia s mocou zákona odráža spôsob fungovania zmocňovacieho zákonodarstva, avšak v tomto prípade je zaujímavé sledovať, že prijaté zmeny kritizovala nielen odborná verejnosť, ale tiež ústavnoprávny výbor snemu. Ten kritizoval prijatie nariadenia z viacerých dôvodov. Podľa spravodajcu Petra Zaťka nariadenie nebolo v súlade s ústavou z formálneho hľadiska, keďže pri jeho vyhlásení malo byť zároveň predložené snemu, čo sa však nestalo. Kritizoval tiež fakt, že ukladanie finančných bremien – daní – je podľa ústavy len v kompetencii snemu. Nariadenie s mocou zákona kritizoval aj z vecného hľadiska, pretože retroaktívny zásah do práv vlastníkov domov považoval za vážny zásah do občianskych práv.<sup>19</sup>

Ústavnoprávny výbor preto navrhol uvedené nariadenie s mocou zákona prijať vo forme zákona, čím sa ho snažil aspoň čiastočne korigovať. Reálne pri tom snem túto možnosť využíval len veľmi zriedkavo. Vďaka tejto intervencii bolo vládne nariadenie č. 320/1939 Sl. z. s mocou zákona nahradené zákonom č. 85/1940 Sl. z. o zmene niektorých ustanovení zákonov o stavebnom ruchu. Zákon korigoval predchádzajúce vládne nariadenie predovšetkým vo veci týkajúcej sa daňového zaťaženia. Paragraf 5 stanovoval, že po uplynutí lehoty

<sup>18</sup> Slovenský staviteľ, 1940, č. 1-2, s. 15-19, Memorandum vláde vo veci zmien zákonov v stavebnom ruchu.

<sup>19</sup> Tesnopis zo zasadnutia snemu zo dňa 27. 3. 1940. Dostupné na internete: [http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/tisky/t0148\\_00.htm](http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/tisky/t0148_00.htm).

oslobodenia od dane bude daň skrátaná o prirážky určené pre župy. Zároveň podporoval zmenu vlastníckych pomerov nehnuteľného majetku k vlastníctvu majoritného obyvateľstva. Ustanovenia týkajúce sa zrušenia všetkých výhod štátnej podpory pre cudzích štátnych príslušníkov s okamžitou platnosťou sledovali cieľ, aby majetok postavený s pomocou štátnej podpory prešiel do rúk slovenských vlastníkov.

Vlete toho istého roku došlo k prijatiu zákonov, ktoré znamenali výraznejší zásah do občianskych práv. Začiatkom júla bol prijatý zákon č. 177/1940 Sl. z. o vyvlastnení nehnuteľností na diela verejného záujmu, na ciele stavebného ruchu a o Všeobecnom stavebnom družstve, nazývaný aj asanačný zákon. Ten upravoval podmienky, za ktorých bolo možné vyvlastnenie pozemkov pre stavby verejného záujmu, kam patrili aj obytné domy. Podľa tohto zákona potrebu a rozsah vyvlastnenia určoval župný úrad (pri mestách nad 10 tisíc obyvateľov) alebo okresný úrad (pri menších mestách). Uvedený zákon zároveň zriadil Všeobecné stavebné družstvo (ďalej len VSD), ktoré malo celoslovenskú pôsobnosť a ktoré mohlo žiadať vyvlastnenie. Kompetencie družstva boli určené tak, že ak bolo vyvlastňovateľom VSD, nebolo možné využiť zákonné možnosti, ako sa vyvlastneniu vyhnúť. Vyvlastnenie a samotná asanácia sa bezprostredne zameriavali najmä na židovské domy a budovy, ktoré VSD následne prevzalo do svojho vlastníctva.<sup>20</sup>

Úlohou VSD bolo žiadať vyvlastnenie na asanačné a s nimi súvisiace stavebné ciele, na zriadenie a regulovanie ulíc, námestí, verejných priestorov, na stavbu verejných budov, na zriadenie a rozšírenie elektrických diel, kanalizácií, vodovodov alebo plynovodov a na skrášľovanie miest a obcí. Okrem úloh spojených s vyvlastnením mohlo VSD tiež obstarávať výstavbu bytových domov a hospodárskych budov.

V rovnakom období bol prijatý zákon č. 178/1940 Sl. z. o bytovej starostlivosti, ktorý zavádzal podobné obmedzenia na dispozičné právo vlastníkov bytov, aké existovali na začiatku dvadsiatych rokov.<sup>21</sup> Byt sa smel používať na iné účely ako na bývanie len so súhlasom okresného úradu. Zákon tiež zavádzal nútený prenájom neobývaných bytov, vlastník bytu bol povinný oznámiť voľný byt starostovi obce v lehote 15 dní. V prípade, že okresný, resp. mestský notár vydal príkaz na prenájatie voľného bytu, vlastník musel odovzdať tento byt do prenájmu.

Spomínané opatrenia neboli úplnou novinkou, podobné obmedzenia a zásahy do občianskych práv obsahovali aj zákony v medzivojnovom Československu, kde sa však používali len výnimočne a nepredstavovali bežnú prax, tak ako to bolo v prípade spomínaného asanačného zákona z roku 1940. Ich použitie bolo často sporné a mnohokrát uznané za protizákonné.<sup>22</sup>

Uvedené zákonné normy mali dopomôcť k zabezpečeniu dostatku bytov pre zamestnancov štátnej a verejnej správy, teda ľudí lojálnych režimu, ale boli

<sup>20</sup> Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej len SNA BA), f. Ministerstvo vnútra (ďalej len f. MV) 1939 – 1945, kartón (ďalej k.) 205. Židovské nehnuteľnosti určené k asanačným cieľom, odovzdanie Všeobecnému stavebnému družstvu.

<sup>21</sup> Obmedzenia týkajúce sa dispozičného práva vlastníkov bytov obmedzoval už zákon č. 592/1919 Sb. o zabíraní bytů obcami.

<sup>22</sup> Bližšie k tejto problematike: RÁKOSNÍK – TOMEŠ et al., ref. 7, s. 282.

tiež prostriedkom na presun nehnuteľného majetku minoritných skupín obyvateľstva do rúk majority. Tento cieľ sledovala aj nemecko-slovenská medzištátna dohoda, ktorá mala usporiadať práva a povinnosti vyplývajúce z podpory stavebného ruchu bývalej Československej republiky. Podľa dohody mal každý zo zúčastnených štátov prebrať práva a povinnosti týkajúce sa stavieb postavených s podporou bývalého štátu. Nástupnícke štáty, teda Nemecko a Slovenská republika, sa touto dohodou zaväzovali platiť úroky alebo akékoľvek príspevky len za tie nehnuteľnosti, ktorých vlastníci majú v deň nadobudnutia platnosti dohody trvalé bydlisko v štáte, kde sa nehnuteľnosť nachádzala.<sup>23</sup> Dohoda mala motivovať pôvodných majiteľov uvedených nehnuteľností (prevažne Čechov), aby čo najskôr pristúpili k ich odpredaju a aby tento nehnuteľný majetok prešiel do rúk slovenských štátnych občanov.<sup>24</sup>

Popri asanačnom zákone bol ďalším kľúčovým zákonom na podporu bytovej výstavby zákon č. 75/1941 Sl. z. o podpore stavebného podujímania z 29. apríla 1941. Podpora stavebného podnikania bola i naďalej poskytovaná prostredníctvom štátnej záruky a daňových úľav. I keď zákon v podstate nadväzoval na systém, ktorý platil aj v predchádzajúcom období, k výraznej zmene a masívnej podpore bytovej výstavby došlo predovšetkým v spôsobe vyplácania štátneho príspevku. Štát na seba týmto zákonom prevzal zodpovednosť za splatenie úroku, anuity a ostatných platieb spojených s poskytnutím pôžičky. Zároveň sa zaväzoval zaplatiť aj istinu v prípade nesplatenia splátok zo strany dlžníka, pričom štátna záruka sa pohybovala maximálne na úrovni 40 % stavebných nákladov.<sup>25</sup> Podmienky boli ešte o niečo výhodnejšie v prípade, ak stavebníkom bolo Všeobecné stavebné družstvo alebo jeho členovia.

V dôvodovej správe k zákonu sa uvádza, že starostlivosť o bytovú otázku obyvateľstva patrí medzi najdôležitejšie úlohy sociálnej politiky.<sup>26</sup> Rodinná politika bola dôležitou súčasťou vládnej agendy už od začiatku existencie štátu a štát postupne prijal viacero opatrení, ktoré mali podporovať mnohopočetnú rodinu.<sup>27</sup> Prijatím zákona o stavebnom podujímaní malo dôjsť predovšetkým k výstavbe lacných a zdravých bytov v obciach a menších mestách, kde kvalita bývania oproti väčším mestám výrazne zaostávala.<sup>28</sup>

Z tesnopiseckej správy 61. schôdze snemu v rozprave k zákonu o stavebnom podujímaní je zrejme propopulačné pozadie podpory bytovej výstavby, keď ho

<sup>23</sup> SNA BA, f. MV, k. 160, č. j. 148. Dohoda medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou o usporiadaní práv a povinností, ktoré vyplývajú z podpory stavebného ruchu bývalou Česko-Slovenskou republikou.

<sup>24</sup> Celkovo išlo o 4575 nehnuteľností – prevažne rodinných domov postavených v medzivojnovom období so štátnou podporou.

<sup>25</sup> V neskorších doplneniach k zákonu bola výška štátnej záruky zvýšená na maximálne 70 % stavebných nákladov a v roku 1943 opätovne znížená na 65 %.

<sup>26</sup> Slovenský staviteľ, 1941, č. 6, s. 164-166, Zákon o podpore stavebného podujímania (zákon č. 75/1941 Sl. z.).

<sup>27</sup> Podrobne pozri: ŠKOVŘÁNKOVÁ, Eva. Otázka regulácie pôrodnosti v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945). In Populačné štúdie Slovenska 4 [online]. Bratislava: Muzeológia a kultúrna dedičstvo, o. z., 2014, s. 53-122 [cit. 1. 8. 2019]. Dostupné na internete: [http://www.muzeologia.sk/index\\_html\\_files/PSS\\_4.pdf](http://www.muzeologia.sk/index_html_files/PSS_4.pdf).

<sup>28</sup> Gardista, 14. marca 1941, s. 27, Robotnícke domky – socializácia bytovej kultúry.

člen sociálneho a zdravotného výboru Ján Ferenčík zaradil medzi opatrenia, ktoré majú dopomôcť k nárastu populácie: „*Zákon o podpore stavebného podnikania veľmi súvisí s nedávno odhlasovaným zákonom o ochrane plodu. Ide nám o zvýšenie populácie. To vyžaduje starostlivosť o novomanželov, o ich ubytovanie. Zákomom o ochrane plodu zamedzuje slovenský štát tajnú nemravnosť. Bytová núdza tiež súvisí s tajnou nemravnosťou v rodinách.*“<sup>29</sup>

Na pozadí kreovania uvedeného zákona prebiehala diskusia, ktorá jasne odkazuje na prepojenie rodinnej politiky s bytovou politikou štátu a na snahy štátu zasahovať do súkromnej sféry občanov omnoho výraznejšie, ako to bolo v prípade medzivojnového Československa.

Nasledujúci citát sociálneho a zdravotného výboru zároveň ilustruje, z akých zdrojov zákonodarcovia pri tvorbe zákona o stavebnom podujímaní vychádzali: „*Byty sú často tak nedostatočné, že odlúčenie detí podľa pohlavia na čas nočného odpočinku nie je možné. Veľké hriechy „incestu“, poškrvnenia krvi, majú často svoje korene v nedostatočnom byte. Ide tu o veľké nebezpečenstvo, pretože ono je tajné a zaviňuje rozklad krvi, rozklad rodiny a spoločnosti vôbec. V zlom byte nemá rodina dost životného priestoru, nemá možnosti na vyvinutie. Pre nedostatočný byt usilujú sa rodiny čím skorej predčasne oženiť synov, povydávať dcéry. Bytová otázka súvisí teda s populáciou a s mravnosťou nášho národa.*“<sup>30</sup>

Uvedená rozprava k prijímanému zákonu č. 75/1941 Sl. z. odhaľuje hodnotové východiská implementované pri jeho kreovaní. Pojmy ako „krv“ a „priestor“ jednoznačne odkazujú na hodnoty nacionálneho socializmu prijaté z Nemecka. Práve v nacistickom Nemecku sa populačná politika realizovala v agresívnej a rasovodiskriminačnej forme.<sup>31</sup> Na Slovensku bola bytová a populačná politika aplikovaná v nacionálnych rámcoch, nová bytová výstavba mala podporiť populačný rast majoritnej skupiny obyvateľstva. Ako indikujú viaceré písomné pramene, bytová politika sa zároveň realizovala na úkor menšín. Išlo predovšetkým o židovskú komunitu, ktorá sa v priebehu roka 1941 už definitívne dostala na okraj spoločnosti a jej vyradenie zo spoločenského a hospodárskeho života nakoniec v roku 1942 vyvrcholilo deportáciami židovského obyvateľstva zo slovenského územia.

Zmenu, ktorá sa udiala na poli bytovej politiky, keď pôvodný (minimálne v legislatívnej rovine vlašný) prístup k podpore bývania nahradila masívna štátna podpora, možno vysvetliť v dvoch rovinách. Nový štát v prvých rokoch existencie sústredil svoju pozornosť na konsolidáciu pomerov v krajine a bytová otázka nepatrila k najpálčivejším otázkam, preto bolo jej riešenie odsunutú na neskôr. Vďaka vojrovej konjunktúre, ale aj vďaka kulminácii arizačného procesu od septembra 1940 bolo možné začať s masívnejšou bytovou politikou až v roku 1941.

Druhou rovinou je ideologické pozadie bytovej politiky. Tá bola zasadená do širšieho rámca ochrany rodiny a populačnej politiky, ktorá vrcholila práve v roku 1941 prijatím zákona č. 66/1941 Sl. z. o ochrane plodu a jeho vzniku

<sup>29</sup> Tesnopisecká správa zo zasadnutia snemu zo 16. apríla 1941. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/061schuz/s061001.htm>.

<sup>30</sup> Tesnopisecká správa zo zasadnutia snemu zo 16. apríla 1941. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/061schuz/s061001.htm>.

<sup>31</sup> ŠPROCHA - TIŠLIAR, ref. 2, s. 48.



a zákona č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov. Bytová politika sa stala jedným z jej praktických nástrojov, pričom sa zamerala v prvom rade na robotnícke rodiny, ktoré boli v mnohých prípadoch mnohodetné, a zároveň mala prispievať ku kresťanskému rázu Slovenska.<sup>32</sup>

Ďalšie legislatívne opatrenia na podporu bytovej politiky už len pozmeňovali znenie niektorých paragrafov zákona č. 75/1941 Sl. z. o stavebnom podujímaní. V roku 1942 došlo k zmenám týkajúcim sa výšky štátnej záruky, ktorá bola zvýšená až do 70 % stavebných nákladov. V prípade, že stavbu realizovalo Všeobecné stavebné družstvo, mohla štátna záruka pokryť celé stavebné náklady. Ďalšie zmeny sa týkali vyčerpania sumy vo výške 100 000 000 korún určenej pôvodne na podporu výstavby sociálnych bytov na nasledujúce 3 roky už v prvom roku platnosti zákona. Suma bola preto zvýšená na 200 000 000 korún. Zákon tiež nadväzoval na vyhlášku ministerstva vnútra z marca 1941 a stavebníkom umožňoval preplatiť časť ich nákladov aj v hotovosti – a to maximálne do výšky 10 % celkových stavebných nákladov.

Prijaté legislatívne opatrenia mali pri výstavbe nových obytných štvrtí zabezpečiť jednotnosť a uniformitu. Tá sa odrážala nielen v monopolnom postavení Všeobecného stavebného družstva pri výstavbe nových štvrtí, ale mala sa dosiahnuť aj prostredníctvom typových domov projektovaných vo veľkých projekčných kanceláriách. Stavebný ruch sa mal podrobiť unifikácii a plánovitej výstavbe v duchu „*poslušnosti*“ a „*dobrej vôle*“.<sup>33</sup>

Okrem prijatých legislatívnych noriem sa vláda rozhodla podporiť stavebný ruch a sprístupniť zdravé a hygienické bývanie pre robotnícke vrstvy prostredníctvom štátnej stavebnej akcie „*1000 robotníckych domkov*“. Popri tom bola paralelne rozbehnutá aj stavebná akcia „*1000 úradníckych domkov*“, ktorú zastrešovala Slovenská odborová jednota súkromných úradníkov (ďalej len SOJSÚ).<sup>34</sup> Do stavebného programu 1000 rodinných domov bola včlenená aj akcia ministerstva školstva a národnej osvety na postavenie naturálnych bytov pre učiteľov národných ľudových a meštianskych škôl.<sup>35</sup>

Legislatívne sa stavebná akcia opierala predovšetkým o zákon č. 177/1940 Sl. z. a zákon č. 75/1941 Sl. z. Výstavbu iniciovalo ministerstvo vnútra, ktoré prostredníctvom vyhlášok žiadalo jednotlivé obce a mestá o podanie návrhov na vypracovanie stavebného plánu pre konkrétne mestá. Tie mali svoje návrhy vypracovať v stanovenom termíne, aby na ich základe mohlo VSD vypracovať plán výstavby.

Činnosť VSD kulminovala v rokoch 1941 a 1942, teda v čase, keď vrcholil aj arizačný proces. V rámci štátnej stavebnej kampane sa postavilo niekoľko desiatok obytných kolónií. Nové štvrte vyrástli okrem Bratislavy aj v Prešove, Trnave, Nitre, Žiline, Zvolene, Topoľčanoch, Bardejove, Prievidzi a ďalších menších mestách. Výstavba bola zameraná predovšetkým na okresné mestá. Plány predsedníctva vlády na väčšiu výstavbu na vidieku ostali nenaplnené. Cieľom nasledujúcej prípadovej štúdie na príklade mesta Prešov je ukázať, ako tento proces

<sup>32</sup> ŠKOVRÁNKOVÁ, ref. 27, s. 56.

<sup>33</sup> MORAVČÍKOVÁ – DULLA, ref. 5, s. 168.

<sup>34</sup> Gardista, 14. marca 1941, s. 27, Robotnícke domky – socializácia bytovej kultúry.

<sup>35</sup> HRDINA, ref. 4, s. 78.

prebiehal, prečo a ako vznikla potreba výstavby sociálneho bývania v meste, ako sa realizovala samotná výstavba a pre koho bolo bývanie určené.

### **Realizácie projektov sociálneho bývania – prípadová štúdia Prešov**

Prešov patril v období rokov 1938 – 1945 k mestám s najväčším nedostatkom bytov. Na jeseň 1938 sa v dôsledku Viedenskej arbitráže stal novým centrom východoslovenského regiónu a sídlom viacerých významných inštitúcií a úradov evakuovaných z Košíc. Odtiaľ odišlo dobrovoľne alebo nútene odhadom až 40 tisíc osôb.<sup>36</sup> Časť z nich našla prechodné alebo aj trvalé útočisko práve v Prešove. Prílev utečencov spôsobil mestu problémy s ubytovaním a mestská rada preto hľadala riešenia, ktoré by pomohli situáciu vyriešiť. Dočasné ubytovanie utečencov v provizórnych priestoroch v meste malo byť nahradené trvalým bydliskom. Jednou z možností bola stavba väčšieho bytového domu pre zhruba 80 prevažne úradníckych rodín. Predstavitelia mesta sa museli zaoberať aj ubytovaním pre sociálne slabších obyvateľov. Na tieto účely bolo zriadené dočasné ubytovanie v priestoroch bývalej epidemickej nemocnice a núdzová nocľaháreň v objekte civilnej protiletectkej ochrany.<sup>37</sup>

K problémom mesta, ktoré pretrvávali už po celé medzivojnové obdobie, patrila aj mestská štvrť nazývaná „Argentína“. Išlo o štvrť so sociálne najslabšími skupinami obyvateľstva, ktorú tvorili predovšetkým námezdní robotníci s nepravidelným príjmom. Vo štvrti prevládali zlé hygienické a zdravotné podmienky. Byty mali malé, tmavé a vlhké izby s hlinenými podlahami. Mnoho z nich sa nachádzalo pod úrovňou terénu. Problémom bola tiež preplnenosť bytov. Podľa úradnej správy zo župného úradu obývalo štvrť spolu 611 ľudí, z toho na 1 izbu pripadalo aj 15 osôb.<sup>38</sup>

Mesto preto vybuďovalo na Levočskej ulici novú štvrť s radovými bytovými domami, ktoré mali poskytnúť ubytovanie celkovo 40 rodinám. Išlo o malometrážne byty s jednou izbou a kuchyňou. Stavba mala byť financovaná úverom z Ústrednej sociálnej poisťovne a štátnym príspevkom poskytnutým z ministerstva sociálnej starostlivosti. Ešte ku koncu roka 1938 znášalo celý náklad vo výške 980 tisíc korún mesto z vlastných prostriedkov.<sup>39</sup> Dôvodom bola skutočnosť, že takto financované bývanie bolo uhradené úverom až po dokončení výstavby. O ubytovanie v novopostavených domoch navyše nebol zo strany obyvateľov „Argentíny“ záujem.<sup>40</sup> Predstavitelia mesta videli príčinu nezájmu v komunistickej agitácii medzi obyvateľmi. Názor, že štvrť „Argentína“ je centrom komunistickej agitácie v Prešove, prevládal nielen v tlači, ale v podobnom duchu

<sup>36</sup> PEKÁR, Martin. Evakuácia významných úradov a inštitúcií z Košíc do Prešova v roku 1938. In REGINÁČOVÁ, Nikola – BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). Historické medzníky vo vývoji Košíc v 20. storočí. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 2013, s. 77.

<sup>37</sup> KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, Belo. Pamätná kniha mesta Prešova. Diel III. (1938 – 1941). Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011, s. 39.

<sup>38</sup> Štátny archív v Prešove (ďalej len ŠA PO), fond Šarišsko-zemplínska župa 1940 – 1944 (ďalej len f. ŠZŽ), inv. č. 988, č. j. 3410/1940 prez., Neznesiteľné obývacie pomery chudoby.

<sup>39</sup> KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, ref. 37, s. 41.

<sup>40</sup> KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, ref. 37, s. 40.

sa vyjadroval aj poradný zbor vládneho komisára na svojich zasadnutiach.<sup>41</sup> Pre najslabšie sociálne skupiny, predovšetkým robotníkov, bola určená aj bytová výstavba na Jarnej ulici, kde mesto postavilo ďalších 16 bytov; výstavba ďalších 8 bytov sa mala realizovať v priebehu roka 1940.<sup>42</sup>

Spôsob financovania výstavby dvojdomov ukazuje, že sociálne bývanie v tejto fáze nebolo financované jednotne, resp. budovanie sociálnych bytov fungovalo viac-menej len na príslub. V prípade štyroch sociálnych dvojdomov v Prešove malo byť zabezpečené pôžičkou vo výške 100 000 Ks. Mesto o pôžičku požiadalo HSLS v Bratislave, ktorá jej poskytnutie v uvedenej výške schválila.<sup>43</sup> Podľa zachovaných archívnych dokumentov išlo o bezúročnú pôžičku, ktorú malo sociálne oddelenie HSLS vyplatiť v týždenných splátkach. Mesto sa zaviazalo postaviť ďalšie byty pre robotníkov. O tom, komu budú byty pridelené, rozhodovalo mesto, ale k bytom sa mohli dostať len uchádzači, ktorí mali predchádzajúce odporúčanie Miestnej organizácie HSLS v Prešove. HSLS mala rozhodujúce slovo aj v prípade určovania výšky nájomného. V sporných prípadoch mala rozhodovať komisia, ktorej predsedom mal byť delegát Generálneho sekretariátu HSLS v Bratislave a jej členmi predstavitelia mesta a členovia Miestnej organizácie HSLS v Prešove. Mesto sa následne zaviazalo odovzdať byty do užívania najneskôr od 1. januára 1941.<sup>44</sup> Neorganizovaný spôsob celej výstavby dokumentuje fakt, že mesto ešte koncom roka 1940 viackrát urgovalo sociálne oddelenie HSLS so žiadosťou o vyplatenie sľúbenej pôžičky.<sup>45</sup>

Dianie v najchudobnejších mestských štvrtiach reflektovala regionálna tlač. Denník Slovenská sloboda, ktorý vychádzal v Prešove, pravidelne upozorňoval na katastrofálne pomery v spomínanej štvrti „Argentína“.<sup>46</sup> Na kritiku uverejnenú 23. augusta 1940 v Slovenskej slobode a 25. augusta v nemeckom *Grenzbote* zareagovalo aj predsedníctvo vlády.<sup>47</sup> V úradnom liste žiadalo ministerstvo vnútra o návrh riešenia tejto situácie, pričom kópie tohto listu boli zaslané nielen Župnému úradu v Prešove, ale tiež Župnému úradu v Nitre.<sup>48</sup> Tie mali ministerstvo vnútra obratom informovať o situácii a možnostiach riešenia nevhodných bytových pomerov. Ministerstvo vnútra ešte v októbri mestu Prešov odporučilo podať si žiadosť o štátny príspevok na výstavbu sociálnych bytov, ktorý mal byť

<sup>41</sup> ŠA PO, fond Mestský úrad 1923 – 1945 (ďalej len f. MÚ), Zápisnica zo zasadnutia poradného sboru vládneho komisára mesta a referentov Mestského úradu v Prešove zo dňa 1. apríla 1943.

<sup>42</sup> ŠA PO, f. ŠZŽ, inv. č. 988, č. j. 3410/1940 prez., Neznesiteľné obývacie pomery chudoby.

<sup>43</sup> ŠA PO, f. ŠZŽ, inv. č. 1286, č. j. 663/41 adm., Prešov mesto, stavba soc. domkov, schválenie pôžičky 100 000 Ks.

<sup>44</sup> ŠA PO, f. ŠZŽ, inv. č. 1286, č. j. 663/41 adm., Prešov mesto, stavba soc. domkov, schválenie pôžičky 100 000 Ks.

<sup>45</sup> ŠA PO, f. ŠZŽ, inv. č. 1286, č. j. 663/41 adm., Prešov mesto, stavba soc. domkov, schválenie pôžičky 100 000 Ks.

<sup>46</sup> Slovenská sloboda, 28. marca 1940, s. 3, Problém prešovskej „Argentíny“. Ako predtým politické partajníctvo kšeftovalo s chudobou. Slovenská sloboda, 23. augusta 1940, s. 2, Neznesiteľné pomery na prešovskej periférii.

<sup>47</sup> ŠA PO, f. ŠZŽ, inv. č. 988, č. j. 9378/6a-1940 prez., Predsedníctvo vlády – neznesiteľné obývacie pomery chudoby v Prešove a inde.

<sup>48</sup> Na nevhodné ubytovacie pomery v meste Nitra upozornil článok uverejnený v *Grenzbote* 25. 8. 1940 pod názvom „Wohnungs probleme in Neutra“.

poskytnutý maximálne do výšky 20 % stavebných nákladov. Aj napriek tomu, že mesto Prešov i Župný úrad v Prešove reagovali na uvedenú situáciu pomerne promptne a žiadosť o poskytnutie príspevku zaslali ešte v decembri 1940, ministerstvo vnútra reagovalo na ich žiadosť až 16. júna 1941, teda v čase, keď už platil zákon č. 75/1941 o podpore stavebného podujatia aj asanačný zákon.<sup>49</sup>

Mesto pri výstavbe teda reagovalo predovšetkým na výzvu zo strany ministerstva vnútra a postupovalo štandardne podľa jeho pokynov. Vo výnose k vydannej stavebnej akcii sa zdôrazňovalo, že mesto, resp. obec, ktoré sa chcú do štátnej akcie zapojiť, musia poskytnúť Všeobecnému stavebnému družstvu vhodný pozemok alebo musia znášať náklady spojené s výstavbou kanalizácie, vodovodu a ciest. O poskytnutí a v mnohých prípadoch aj o vyvlastnení pozemku na účely výstavby rozhodoval vládny komisár príslušnej obce, ktorého rozhodnutie podliehalo ešte schvaľovaciemu konaniu príslušného župného úradu. Viaceré archívne pramene naznačujú, že v mnohých prípadoch sa vyvlastňovanie pozemkov na účely stavby rodinných domov dotýkalo židovských majiteľov.<sup>50</sup>

Súpis uchádzačov o sociálne bývanie bol v rukách Ľudového stavebného družstva alebo obecného úradu v úzkej koordinácii s predsedom miestnej organizácie HSĽS. Príslušné súpisy mali okrem vybraného typu projektu obsahovať aj informácie o majetkových a sociálnych pomeroch uchádzačov o bývanie. Tie boli následne zaslané VSD. Zo súpisov zachovaných vo fonde Šariško-zemplínskej župy v Prešove z prvého roka stavebnej akcie možno vyčítať, že v menších mestách a obciach župy nebol o robotnícke rodinné domy veľký záujem.<sup>51</sup> V mnohých okresoch sa neprihlásili žiadni uchádzači o robotnícke domy. Dôvodom bola predovšetkým výška 1. splátky, ktorá bola stanovená minimálne na 9 200 korún<sup>52</sup>, ale aj nedôvera ľudí v samotnú realizáciu stavby.<sup>53</sup>

<sup>49</sup> ŠA PO, f. ŠZŽ, inv. č. 988, č. j. 2495/1940 prez., Prešov, neznesiteľné obývacie pomery chudoby zo dňa 16. júna 1941.

<sup>50</sup> Explicitne sa možnosť vyvlastnenia židovských pozemkov na stavbu rodinných domov uvádza vo výnose a smerniciach ministerstva vnútra – ŠA PO, f. ŠZŽ, inv. č. 2791, č. j. 1240/1942 – adm., Výnos MV-UÚP v Bratislave z 15. 9. 1941 o výstavbe rodinných domkov v roku 1942 a smernice pre súpis uchádzačov o stavbu rodinných domkov.

V Šariško-zemplínskej župe máme takéto prípady zdokumentované na príklade mesta Sabinov. Pozri ŠA PO, f. ŠZŽ, inv. č. 3761, č. j. 25900/42 adm., Výmer ŽÚ zo 16. 1. 1941, ktorým sa schvaľuje rozhodnutie vládneho komisára mesta Sabinova o získaní židovského pozemku pre stavbu rodinných robotníckych domkov.

<sup>51</sup> ŠA PO, f. ŠZŽ, inv. č. 2791, č. j. 1240/1942 adm., Sberiací hárok Župného úradu v Prešove.

<sup>52</sup> Priemerná výška mzdy nekvalifikovaného námezdného robotníka v poľnohospodárstve bola 250 – 300 Ks mesačne. Mzdy kvalifikovaných robotníkov v hospodárstve boli síce vyššie, ale na ich výšku mali vplyv aj regionálne rozdiely. To nás privádza k predpokladu, že robotníci (či už kvalifikovaní, alebo nekvalifikovaní) z regiónu východného Slovenska disponovali nižšími príjmami v porovnaní s celoslovenským priemerom. Viac k mzdovým podmienkam v sledovanom období pozri HALLON, Ľudovít. Hospodárstvo Slovenska v rokoch 1939 – 1945. In HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan et al. Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava: Veda, 2015, s. 264.

<sup>53</sup> Ako príklad možno uviesť situáciu v Bardejove, kde sa pred výstavbou neprihlásil dostatočný počet uchádzačov. Vedenie mesta sa rozhodlo prevziať finančné záväzky spojené s výstavbou, ktorú realizovalo vo vlastnej réžii. O pridelenie bytov prejavilo obyvateľstvo záujem až po zrealizovaní celej výstavby. O podobných problémoch spojených s nedôverou obyvateľov alebo zlou finančnou situáciou informovali okresné úrady v Gelnici, Humennom, Sabinove, Trebišovi

O pridelení domu konkrétnemu uchádzačovi rozhodovalo VSD. Uchádzač sa stal čakateľom na dom vo chvíli, keď na výzvu VSD uhradil 1. splátku, ktorá bola vo výške 20 % z ceny domu. Ďalších 40 % z ceny domu platil v ročných splátkach štát a nový majiteľ zvyšok stavebných nákladov splácal v mesačných splátkach, pričom napr. v prípade jednoizbového domu išlo o sumu 1534 korún za rok, v prípade trojizbového domu išlo o sumu 2281 korún za rok. Doba splácania bola stanovená na 25 rokov. Počas tohto obdobia bola nehnuteľnosť zároveň oslobodená od platenia domovej dane. Majiteľ domu počas doby splácania smel nehnuteľnosť predať, darovať alebo založiť len so súhlasom ministerstva vnútra.<sup>54</sup>

Predstavitelia mesta Prešov sa v rámci štátnej stavebnej akcie rozhodli postaviť novú štvrť na periférii mesta. Celú stavbu novej kolónie Pod Kalváriou malo v kompetencii VSD, ktoré malo zriadenú filiálku v Prešove. To zabezpečovalo (po dohode s mestom) pozemok, projektovú dokumentáciu, stavebné povolenie, samotnú realizáciu výstavby, ale aj záležitosti týkajúce sa obstarania úveru a získania štátneho príspevku a oslobodenia od dane. Aj keď sa spočiatku uvažovalo o výstavbe obytného domu, napokon sa realizovala výstavba samostatných dvojdomov s vlastnými predzáhradkami.

V prvej vlne stavebnej akcie sa postavilo 28 jednoizbových domov a 12 trojizbových domov. Jednoizbový dom – tzv. typ 1941 – bol priestorovo riešený veľmi jednoducho. Pozostával z dvoch oddelených obytných miestností – obytnej kuchyne s veľkosťou necelých 9 m<sup>2</sup> a izby s výmerou 22 m<sup>2</sup>. Súčasťou dispozície domu bola aj komora, WC, malá kúpeľňa a pivnica. Vstup do pivnice bol zo vstupnej haly. Orientácia oboch okien bola na ulicu, vstup do domu bol zo zadnej časti – z dvora. Celková podlahová plocha domu bola zhruba 50 m<sup>2</sup>. Z veľkosti domu je zrejmé, že bol určený pre sociálne najslabších obyvateľov mesta a na minimalistickom riešení bývania badať vplyvy z medzivojnového obdobia, keď sa architekti inšpirovali myšlienkami sociálneho inžinierstva.<sup>55</sup>

Trojizbový dom bol omnoho veľkorysejší. Zastavaná plocha bola síce len 56 m<sup>2</sup>, ale obytná plocha až 112 m<sup>2</sup>. Prízemie bolo dispozične rozdelené na 2 samostatné miestnosti – kuchyňu s veľkosťou 10 m<sup>2</sup>, obytnú miestnosť s veľkosťou 19 m<sup>2</sup>. Na prízemí boli k dispozícii WC a komora. Zo vstupnej predsiene bol vstup do pivnice a tiež schody na 1. poschodie, kde sa nachádzali ďalšie 2 obytné miestnosti s veľkorysými rozmermi – väčšia izba mala 18 m<sup>2</sup> a druhá izba cca 12 m<sup>2</sup>. Na poschodí bola k dispozícii tiež kúpeľňa s vaňou. Domy disponovali predzáhradkami a pri stavbe štvrte sa počítalo s detskými ihriskami a bazénmi.

Tieto typové domy neboli jediné, ktoré VSD v rámci svojho programu stavalo. V rámci typových domov VSD stavalo tiež dvojizbové domy – typ 1941 – s dvoma oddelenými obytnými miestnosťami s veľkosťou 11 a 16 m<sup>2</sup>, separátnou kuchyňou s veľkosťou cca 8 m<sup>2</sup>, kúpeľňou, komorou a pivnicou. Uchádzači si tiež

---

ve, Vranove nad Topľou, Stropkove aj Medzilaborciach. Ako najčastejšiu príčinu uvádzali práve 1. splátku potrebnú na zaradenie medzi uchádzačov. Viac pozri ŠA PO, f. ŠZŽ, inv. č. 2791, č. j. 1240/42 adm., Sberací hárok Župného úradu v Prešove.

<sup>54</sup> ŠA PO, f. ŠZŽ, inv. č. 2791, č. j. 1240/42 – adm., Výnos MV-UÚP v Bratislave z 15. 9. 1941 o výstavbe rodinných domkov v roku 1942 a smernice pre súpis uchádzačov o stavbu rodinných domkov.

<sup>55</sup> MORAVČÍKOVÁ – DULLA, ref. 5, s. 107.

mohli vybrať typový dom s podkrovnou izbou. Typové domy stavané v druhej vlne výstavby – v roku 1942 – boli projektované ešte o niečo veľkorysejšie a disponovali väčšou podlahovou plochou. Celkovo však architektonické stvárnenie zvonku, dispozičné a vnútorné vybavenie domov možno zhodnotiť ako skromné a nenáročné.<sup>56</sup>

Zo strany uchádzačov o domy v Prešove bol najväčší záujem o typové domy pod označením D2M. Išlo teda o dvojizbové domy s obytnou podkrovnou izbou. Z 208 uchádzačov (celkovo sa o domy uchádzalo až 220 žiadateľov), u ktorých možno vypátrať, o aký typ domu mali záujem, až 103 prejavilo záujem práve o tento typový dom. VSD plánovalo postaviť 150 domov, takže dopyt zo strany obyvateľov mesta nebol uspokojený v dostatočnej miere.<sup>57</sup> Cieľom tejto stavebnej akcie bolo odstránenie bytovej núdze v meste, avšak z počtu uchádzačov vidieť, že sa to nepodarilo presvedčivo dosiahnuť. Celkovo napokon VSD postavilo v Prešove 40 domov určených pre robotníkov a 112 domov určených pre úradníkov.<sup>58</sup> Pôvodný zámer, zlepšenie bytových podmienok pre sociálne najslabšie vrstvy, ostal nenaplnený.<sup>59</sup> Vybudovaná kolónia v lokalite Pod Kalváriou nebola napokon štvrťou pre robotnícke vrstvy, ale kolóniou úradníckych domčekov, pričom veľkú časť žiadateľov tvorili zamestnanci mesta a učitelia.<sup>60</sup> Štvrť pritom nedisponovala žiadnou občianskou vybavenosťou a mala zlú dostupnosť do centra mesta.

Štátny stavebný program bol určený len pre majoritné slovenské obyvateľstvo, čo sa odzrkadlilo aj v spomínaných zoznamoch uchádzačov. V novopostavenej lokalite sa ukázal trend posilňovania národnej identity aj v pomenovaní viacerých ulíc.<sup>61</sup> Ulice dostali mená po osobnostiach, ktoré neboli späté s mestom alebo regiónom, ale odkazovali na ideu slovenského národa, tak ako ju prezentovali politické špičky Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. Pomenovania po osobnostiach spojených s veľkomoravskou tradíciou (Mojmírova a Rastislavova ulica) alebo tradíciou slovenských svätcov (Svoradova ulica<sup>62</sup>) či po osobe Matúša Čáka Trenčianskeho<sup>63</sup> mali odkazovať na starobylosť a kontinuitu slovenského národa.

<sup>56</sup> KUSÝ, ref. 5, s. 141.

<sup>57</sup> ŠA PO, f. MÚ-P 1923 – 1945, k. 23, inv. č. 140, Vyhláška mesta Prešov k stavbe rodinných domkov zo dňa 24. 2. 1942 a Zoznam uchádzačov o rodinné domky 1942.

<sup>58</sup> SNA BA, Fond Snem Slovenskej republiky 1939 – 1945, ďalej len f. SSR 1939 – 1945, II-6w/1, publikácia Budovateľská činnosť Všeobecného stavebného družstva.

<sup>59</sup> ŠA PO, f. MÚ-P 1923 – 1945, Zápisnica zo zasadnutia poradného sboru vládneho komisára a referentov mestského úradu zo dňa 1. apríla 1943.

<sup>60</sup> ŠA PO, f. MÚ-P 1923 – 1945, k. 23, Stavba rodinných domov – Zoznam uchádzačov o rodinné domky v Prešove 1942.

<sup>61</sup> K problematike premenovávaní ulíc v období Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 pozri: MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Názvy ulíc a námestí v zajatí politiky. Zoznam slovenských dejateľov schválených na pomenovanie verejných priestranstiev v rokoch 1939 – 1945. In *Studia historica nitriensia*, 2016, roč. 20, č. 1, s. 178-211.

<sup>62</sup> ŠA PO, f. ŠZŽ, k. 4585, č. j. 5380/1943 – adm., Pomenovanie ulíc vzniklých postavením úradníckej a robotníckej kolónie.

<sup>63</sup> Aj keď bola osoba Matúša Čáka Trenčianskeho ako národného hrdinu v prácach J. Záborského, J. Botta či J. Škultétyho relativizovaná, v období Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa stala osožnou pre potreby dobovej politiky. Tá využívala jeho osobnosť na preukázanie kontinuity medzi Veľkou Moravou a vtedajšou Slovenskou republikou. Viac pozri MACHO, Peter. Matúš Čák

## Záver

Štátna podpora bývania sa opierala o nástroje sociálnej politiky, akými boli daňové úľavy, subvencie a štátna záruka, známe už z predchádzajúceho obdobia. Rozhodujúcou zmenou v bytovej výstavbe oproti medzivojnovému obdobiu bol asanačný zákon, ktorý umožnil vyvlastňovanie nehnuteľností a pozemkov na stavbu domov pod taktovkou Všeobecného stavebného družstva. To podliehalo priamo ministerstvu vnútra a malo plné kompetencie týkajúce sa celého procesu výstavby.

Kompetencie družstva sa naplno prejavili pri štátom iniciovaných akciách: *1000 rodinných domov pre robotníkov* a *1000 rodinných domov pre úradníkov*. Všeobecné stavebné družstvo bolo financované zo židovského majetku, pričom ťažilo nielen z finančných, ale aj materiálnych a ľudských zdrojov skonfiškovaných podnikov a jeho činnosť preto kulminovala v čase, keď vrcholil arizačný proces, teda v rokoch 1941 a 1942.

Prijaté legislatívne normy mali zároveň dopomôcť k zjednoteniu, unifikácii a plánovitej výstavbe sociálne orientovaných bytov a domov. Z rozpráv k ďalším legislatívnym rámcem bytovej politiky je zároveň jasne vidieť, že slovenský štát zasadil bytovú politiku do kontextu rodinnej a propopulačnej politiky, avšak s odkazmi na nacizmus, modifikovanými pre potreby nacionalizácie verejného života. Súčasťou verejného diskurzu a prijatej legislatívy bola tiež snaha o prevod nehnuteľného domového majetku do slovenských rúk prostredníctvom výhod poskytovaných len slovenským štátnym občanom.

Prípadová štúdia poukázala na to, že potreba výstavby v meste Prešov vychádzala z nedostatku bytov pre úradnícke rodiny, čo do veľkej miery spôsobila evakuácia viacerých významných inštitúcií z obsadených Košíc, a z nevhodných bytových pomerov robotníkov žijúcich v mestskej štvrti „Argentína“. Mesto tieto dva problémy riešilo najprv menšou bytovou výstavbou, keď ešte v roku 1938 na vlastné náklady postavilo byty na Jarnej ulici. Zároveň prípadová štúdia odhalila, že spočiatku mesto zabezpečovalo financovanie bytov skôr živelné, bez väčších systémových riešení. Tento prístup sa napokon ukázal ako kľúčový aj pri samotnej výstavbe, keď situáciu komplikovali nedorozumenia vo financovaní.

K vybudovaniu ďalších domov sa mesto odhodlalo po intervencii zo strany ministerstva vnútra. V priebehu existencie slovenského štátu sa v meste celkovo realizovala výstavba 152 rodinných domov, pričom väčšina z nich bola určená pre úradníkov. Financovanie týchto stavieb bolo čiastočne hrazené aj z prostriedkov mesta, ktoré poskytlo pozemky. Ďalej realizovalo výstavbu inžinierskych sietí a v neposlednom rade participovalo aj príspevím financií. Celá výstavba sa realizovala v úzkej spolupráci nielen so Všeobecným stavebným družstvom, ale aj s miestnymi organizáciami HSLS.

Politickej elite mesta sa však nepodarilo vyriešiť otázku bývania pre najchudobnejších obyvateľov. Bývanie bolo určené najmä pre zamestnancov mesta, učiteľov a iných štátnych úradníkov, čo potvrdzuje, že bytová výstavba

---

Trenčiansky – slovenský kráľ? In KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva. *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav etnológie SAV, Sociologický ústav SAV, 2015, s. 104-110.

v sledovanom období v Prešove cieľila na stredné vrstvy spoločnosti, ktoré zohrávali pri budovaní režimu a nového byrokratického aparátu dôležitú úlohu. Bytová výstavba bola jedným z nástrojov, ako zabezpečiť pre nový režim lojálnu strednú triedu. Výstavba bola chápaná v takých rámcoch, ktoré korešpondovali so slovenským živlom, nebola určená pre obyvateľov, ktorí patrili k minoritným skupinám. K posilňovaniu národnej identity obyvateľov novej štvrte došlo aj prostredníctvom pomenovania jej ulíc, ktoré odkazovalo na kontinuitu a starobylosť slovenského národa.

### **Zoznam použitých prameňov a literatúry:**

#### **Archívy:**

##### **Slovenský národný archív v Bratislave, fondy:**

Ministerstvo vnútra 1939 – 1945

Snem Slovenskej republiky 1939 – 1945

##### **Štátny archív v Prešove, pobočka Nižná Šebastová, fondy:**

Šariško-zemplínska župa 1940 – 1945, prezidiálne spisy

Šariško-zemplínska župa 1940 – 1945, administratívne spisy

##### **Štátny archív v Prešove, pobočka Prešov – fond:**

Mestský úrad v Prešove 1923 – 1945

#### **Legislatíva:**

Slovenský zákonník 1939 – 1945

#### **Publikované pramene:**

KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, Belo. *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel III. (1938 – 1941)*. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2011. lx, 428, cii s.: faks.

#### **Dobová tlač:**

Gardista, 1941

Slovenská sloboda, 1940, 1941

Slovenský staviteľ, 1940, 1941

#### **Monografie a zborníky ako celok:**

BEŇA, Jozef. *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: IRIS, 2002.

BURNETT, John. *A Social History of Housing 1815 – 1985*. Routledge: London, 1991.

HABEN, Michael. *Berliner Wohnungsbau 1933 – 1945: Mehrfamilienhäuser, Wohnanlagen und Siedlungsvorhaben*. Berlin: Gebr. Mann Verlag, 2017.

KUSÝ, Miroslav. *Architektúra na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava: Pallas, 1971.

MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – DULLA, Matúš. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002.

MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. Praha: Svoboda, 1971.

RÁKOSNÍK, Jakub – TOMEŠ, Igor et al. *Sociální stát v Československu. Právně-institucionální vývoj v letech 1918 – 1992*. Praha: Auditorium, 2012.

SAARIKANGAS, Kirsi. *Model Houses for Model Families: Gender, Ideology and the Modern Dwelling. The Type-Planned Houses of the 1940's in Finland*. Helsinki: Societas Historica Fennica, 1993.



- ŠKOVŘANKOVÁ, Eva. Otázka regulácie pôrodnosti v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945). In Populačné štúdie Slovenska 4 [online]. Bratislava: Muzeológia a kultúrna dedičstvo, o. z., 2014, s. 53 – 122 [cit. 1. 8. 2018]. Dostupné na internete: [http://www.muzeologia.sk/index\\_htm\\_files/PSS\\_4.pdf](http://www.muzeologia.sk/index_htm_files/PSS_4.pdf).
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938 – 1945. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2016. 199 s.
- TOMEŠ, Igor. Obory sociální politiky. Praha: Portál, 2011. 366 s.

### **Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:**

- BODENSCHATZ, Harald. Public Housing in Fascist Rome: a European Perspective. In Journal of Architectural Culture JOELHO, 2018, č. 8, 2018, s. 96-111.
- HALLON, Ľudovít – SCHVARC, Michal. Predstavy, realita a kontext sociálneho štátu v Slovenskej republike 1939 – 1945. In Historický časopis, 2014, roč. 62, č. 4, s. 645-678.
- HALLON, Ľudovít. Hospodárstvo Slovenska v rokoch 1939 – 1945. In HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan et al. Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava: VEDA, 2015, s. 239-304.
- HARLANDER, Tim. Urbanism and Housing Policy in Nazi Germany. A Commentary. In BODENSCHATZ, Harald – SASSI, Piero – WELCH GUERRA, Max. Urbanism and Dictatorship: A European Perspective. Berlin: Bouverlag, 2015, s. 148-165.
- HRDINA, Miroslav. Slovenský štát a architektúra. In BAJCUROVÁ, Katarína – HANÁKOVÁ, Petra – KOKLESOVÁ, Bohunka (eds.). Sen x skutočnosť. Umenie & propaganda 1939 – 1945. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2017, s. 140-151.
- KAMENEC, Ivan. Slovenská spoločnosť v rokoch 1939 – 1945. In Česko-slovenská historická ročenka. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 87-102.
- MACHO, Peter. Matúš Čák Trenčiansky – slovenský kráľ? In KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva. Mýty naše slovenské. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav etnológie SAV, Sociologický ústav SAV, 2015, s. 104-110.
- MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Názvy ulíc a námestí v zajatí politiky. Zoznam slovenských dejateľov schválených na pomenovanie verejných priestranstiev v rokoch 1939 – 1945. In Studia historica nitriensia, 2016, roč. 20, č. 1, s. 178-211.
- PEKÁR, Martin. Evakuácia významných úradov a inštitúcií z Košíc do Prešova v roku 1938. In REGINÁČOVÁ, Nikola – BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). Historické medzníky vo vývoji Košíc v 20. storočí. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 2013, s. 74-80.

### **Nepublikované práce:**

- HRDINA, Miroslav. Architektúra Slovenska v 40. rokoch 20. storočia. (Dizertačná práca). Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2008.

Počet slov: 7699

Počet znakov vrátane medzier: 54 512